

ANDRZEJ WASIAK

ECHA KONFEDERACJI BARSKIEJ W SĄDECZYŹNIE¹

Konfederacja, zawiązana w graniczącym z ówczesną Turcją miasteczku Barze, rozprzestrzeniła się po całej Polsce. 21 czerwca 1768 roku zawiązała się w Krakowie konfederacja, na czele której stanął Michał Czarnocki, stolnik ziemi stężyckiej. Tego samego dnia został wydany akt zawiązania konfederacji krakowskiej, w którym krakowianie całkowicie poparli program związku barskiego². Ziemia sądecka, podobnie jak i inne ziemie województwa krakowskiego, nie pozostała głucha na wezwanie marszałka województwa krakowskiego, który uniwersałem z dnia 21 czerwca 1768 r. wezwał powiat sądecki i czchowski do przystąpienia do konfederacji³. W wspomnianym uniwersale czytamy:

Wszem wobec i komu o tym wiedzieć przynależy do wiadomości się podaje, iż dla upadającej wiary świętej rzymskiej katolickiej w Polszcze i wolności województwo krakowskie, idąc wzorem konfederacji barskiej, podniosło konfederację, więc z woli teje konfederacji uniwersałem niniejszym obwieszcza się i ogłasza powiat sądecki i czchowski, do tegoż województwa należący, ażeby ktokolwiek się zna być szlachcicem i katolikiem, do wspólnej wiary i wolności przybywał obrony i też konfederację, czym będzie jego sposobność, wzmacniał, a ktokolwiek by to obwieszczenie mniej zważał i onego nie dopełniał, nieprzyjacielem ojczyzny uznany będzie.

W odpowiedzi na ten uniwersał powiat sądecki i czchowski zgłosiły swój akces do konfederacji. 30 czerwca 1768 r. w Piwnicznej doszło do

¹ W pracy swojej opieram się na granicach Sądeczyny ustalonych przez J. Flis a, *Sądeczyna i jej granice* [w:] „Rocznik Sądecki”, Nowy Sącz 1939, t. I, s. 1—20. Granice Sądeczyny uzupełnił H. St a m i r s k i, *Sądeczyna w roku 1629* [w:] „Rocznik Sądecki”, Nowy Sącz 1957, t. III, s. 87—150.

² Sz. M o r a w s k i, *Materiały do konfederacji barskiej r. 1767—1768*, Lwów 1851, s. 162—170.

³ Archiwum Państwowe m. Krakowa i Województwa Krakowskiego, *Castrensia Sandecensia* (dalej APKr, Castr. Sand.), t. 182, s. 1698, Uniwersał marszałka województwa krakowskiego Michała Czarnockiego do powiatu sądeckiego i czchowskiego.

uchwalenia aktu przystąpienia powiatu sądeckiego i czchowskiego do konfederacji. W akcie tym konfederaci piszą:

Zapatrzywszy się na konfederację barską, halicką, lubelską tudzież nasze w województwie krakowskim uczynioną [...] Animujących nas i zapraszających do zobopólności [...] wzięliśmy przed siebie to przedsięwzięcie, że lepiej przestać żyć, aniżeli patrzeć na nadwężenie wiary świętej katolickiej rzymskiej, tudzież widząc oczywistą zgubę wolności ojczyzny naszej⁴.

Solidaryzując się całkowicie z hasłami konfederacji barskiej oświadczyli konfederaci tych powiatów: „Uczyniliśmy związek na obronę wiary świętej katolickiej rzymskiej i wolności ojczyzny naszej, której przodkowie nasi krwią nabywali i prawami obwarowali”⁵. Rotmistrzem powiatu sądeckiego i czchowskiego obrano Marcina Leszczyńskiego⁶, a do pomocy dodano mu Andrzeja Jezierskiego. W początkach lipca 1768 r. Leszczyński został wezwany przez marszałka Czarnockiego do Krakowa. Czarnocki pisze do Leszczyńskiego: „Proszę przybywać jak najprędzej z zgromadzonym wojskiem [...] gdyż nam tu trzeba nadciągnąć pod Kraków naprzód uspokoić nieprzyjaciela”⁷.

Na potrzeby związane z marszem pod Kraków oficerowie konfederacy powiatu sądeckiego i czchowskiego pożyczyci od zarządcy klucza najojowskiego 3000 złp.⁸ Pierwszy opór konfederatów krakowskich zakończył się niepowodzeniem. 17 sierpnia 1768 r. Apraksyn, stojący na czele wojsk rosyjskich, zdobył Kraków. Marszałek Czarnocki dostał się do niewoli.

W okresie konfederacji barskiej cała niemal Sądeczyzna była terenem przemarszów licznych wojsk konfederackich i podążających za nimi wojsk rosyjskich i królewskich. Już w lipcu 1768 r. rozkwaterowały się w Nowym Sączu i jego okolicy znaczne oddziały konfederatów pod wodzą Jerzego Marcina Lubomirskiego, który w wydawanych przez siebie uniwersałach tytułował się generałem wojsk koronnych i generalnym regimentarzem województwa krakowskiego, sandomierskiego i ruskiego⁹. Lip-

---

⁴ APKr., Castr. Sand. t. 182, s. 1800—1801, „Dyspozycja między nami konfederującymi się z powiatu sądeckiego i czchowskiego w Piwniczy, die trigesimo Junii millesimo septingentesimo sexagesimo octavo anno”.

⁵ Tamże, s. 1801.

⁶ Marcin Leszczyński z Leśnej, regent województwa krakowskiego, pochodził ze szlachty herbu Korczak, która zamieszkiwała Sanockie. Właściciel „[...] części pewnych wsi Nadlubincza czyli folwarków Borowskiego i Jodłowskiego w województwie krakowskim a powiecie sądeckim leżących [...]” (APKr., Castr. aSnd., t. 185, s. 1150).

⁷ APKr., Castr. Sand., t. 182, s. 1836—1837.

⁸ APKr., Castr. Sand., t. 182, s. 1838.

⁹ J. Sygański, *Historia Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, Lwów 1901—1902, t. 1, s. 187.

cowy pobyt konfederatów zakończył się dla miasta nieszczęśliwie. 9 lipca 1768 r. spalił się zamek sądecki¹⁰. Trudno dzisiaj ustalić, czy pożar spowodowany był celowo przez konfederatów, w czasie gdy atakowała ich kawaleria warszawska, czy też przez nieostrożność kucharzy rodziny Łętowskich, smażących ryby dla konfederatów.

Konfederaci, wyparci z miasta przez nadworną kawalerię warszawską i wojsko rosyjskie, rozpoczęli grabież po okolicach¹¹. Podobnie postępowali Rosjanie i kawalerzyści warszawscy. W porze jesienno-zimowej 1768 r. konfederaci rozproszyli się w terenie. Dopiero z nastaniem wiosny 1769 r. ponownie zgromadzili swoje rozrzucone siły i założyli obóz pod wsią Muszynką, leżącą w Sądecyźnie. Położenie tego obozu (blisko granicy państwowej), jak i korzystne ukształtowanie terenu pod względem strategicznym miało dla konfederatów duże znaczenie, w razie bowiem niepomyślnie układającej się sytuacji mogli oni początkowo korzystać ze schronienia na Węgrzech. W marcu 1769 r. w obozie pod Muszynką przebywał Józef Bierzyński¹². Swoją działalność konfederacką rozpoczął od zorganizowania konfederacji w ziemi sieradzkiej 21 lipca 1768 r. Nie cieszył się tam jednak długo popularnością, w związku z czym rozpoczął działalność w województwie sandomierskim i krakowskim. Kitowicz charakteryzując jego sylwetkę napisał: „Szlachcic mały z województwa sieradzkiego, dziedzic wioski jednej od kilku chłopów, ale urody wspaniałej i pięknej twarzy przymiotów politycznych, wabiących do siebie”¹³. W Cieszynie Bierzyński zaczął współpracować z przedstawicielem stronnictwa saskiego, Teodorem Wesslem. Wessel, podskarbi koronny, wraz ze swoim szwagrem, Franciszkiem Wielopolskim, marszałkiem nadwornym koronnym, reprezentował stronnictwo saskie. Celem zabiegów Wessla było zapewnienie konfederacji posiłków francuskich i saskich, a pośrednio i tureckich, w dalszych zaś planach było powołanie na wodza polskich stanów skonfederowanych księcia Karola i przywrócenie mu zabranych w 1762 roku przez Rosję księstw Kurlandii i Semigalii. Dążył on też do zapewnienia kandydatury na tron polski elektorowi saskiemu, z czym łączył projekty reform wewnętrznych¹⁴.

7 kwietnia 1769 r., w okresie organizowania obozu pod Muszynką, doszło do zwycięskiego starcia konfederatów z wojskami rosyjskimi pod Piwniczną. Z opisu tej walki, która wydaje się nieco przesadzona w re-

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² O pobycie Bierzyńskiego w tym czasie w obozie pod Muszynką świadczy jego uniwersał z dnia 20 marca 1769 r. (APKr., Castr. Sand., t. 183, s. 498—500).

¹³ J. Kitowicz, *Pamiętniki*, Lwów 1882, t. I, s. 142.

¹⁴ K. Pułaski, *Szkice i poszukiwania historyczne*, seria czwarta, Lwów 1909, s. 5.

lacji o jej przebiegu, dowiadujemy się o sile, jaką dysponowali Rosjanie (110 piechoty, 1 armatka oraz 60 Kozaków). Po zakończeniu tej walki miało pozostać tylko 40 Rosjan, natomiast zwycięscy konfederaci mieli ponieść znikome straty: 4 zabitych i 9 rannych¹⁵. W walkach stoczonych pod Piwniczną uczestniczył obok Bierzyńskiego i Winnickiego także i Lubomirski¹⁶. W kwietniu 1769 r. w obozie pod Muszynką pod auspicjami Wessla wybrani zostali następujący marszałkowie: Joachim na Witowicach Czerny Schwarzenberg, generał major wojsk Rzeczypospolitej, marszałek krakowski; Tomasz Wilkoński, marszałek księstwa zatorskiego i oświęcimskiego; hr. Rafał Tarnowski, marszałek sandomierski i stężycki oraz Ignacy Potocki, marszałek sanocki¹⁷.

Wybrani marszałkowie wraz z Michałem Dzierżanowskim, marszałkiem gostyńskim i Stanisławem Morzkowskim, marszałkiem wieluńskim, utworzyli ogniwo, którego regimentarzem został Józef Bierzyński, marszałek sieradzki¹⁸. Obóz pod Muszynką stał się ważnym ośrodkiem konfederacji małopolskiej. Marszałkowie zgrupowani w obozie pod Muszynką wydali szereg uniwersałów wzywając swoje województwa i ziemie dołączenia się z konfederacją i przybywania do obozu pod Muszynką. Starostowie, wójtowie i sołtysi oprócz kwart mieli dostarczyć ludzi zbrojnych, a duchowieństwo miało przysłać swoich deputowanych celem ułożenia „subsidium charitativum”, czyli opłat związanych z utrzymaniem wojska na leżach zimowych. W związku z pojawieniem się licznych band występujących pod imieniem konfederatów, Bierzyński wydał ordynans, w którym wezwał wszystkich uważających się za konfederatów dołączenia się z nim lub z marszałkami, zaś do opornych skierował następujące ostrzeżenie: „[...] nie łączących się jak swawolne kupy gromić i znosić będę, pozwalając, aby wsie i miasta takowych ludzi łapali i do mnie, lub do obozu JWW marszałków odsyłałi”¹⁹.

Dalszym niebezpieczeństwem dla konfederatów było szerzące się szpiegostwo. Aby zapobiec temu groźnemu zjawisku, Czerny wydał uniwersał, który mówił o konsekwencjach względem ludzi zajmujących się szpiegostwem: „[...] z takowego gatunku ludzi którykolwiek będzie przypro-

¹⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej Ossol.), rps 4585, s. 29, korespondencja Wessla.

¹⁶ Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1 i 2, Warszawa 1936—1938, t. 1, s. 246.

¹⁷ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, dalej Bibl. PAN Kr., rps 1143, k. 50—58, Akta elekcji marszałków dokonanej 17 kwietnia 1769 r. w obozie pod Muszynką.

¹⁸ Rps Ossol. 569, s. 67—68, Uniwersał konfederacki wydany w obozie pod Muszynką dnia 27 kwietnia 1769 r.

¹⁹ Rps Bibl. PAN Kr. 1143, k. 73, Ordynans Bierzyńskiego wydany dnia 27 kwietnia 1769 r. w obozie pod Muszynką.

wadzone do naszego obozu lub komend naszych, bez najmniejszego badania się różgami smagany będzie, a gdy to nie pomoże, surowszej użyjemy kary”²⁰.

Realizacja uniwersałów przebiegała dość opornie. Czerny w uniwersa-
le z dnia 15 maja 1769 r.²¹ wypomina województwu krakowskiemu bier-
ność wobec poprzedniego uniwersału, wzywającego do płacenia podatków
i dostarczania ludzi do obozu. Marszałek krakowski ponownie wzywa to
województwo do wywiązania się z obowiązków wobec konfederacji.

Analizując uniwersały konfederackie można zauważyć, że próbują one
przerzucić ciężar utrzymania wojska z gromad na dwory²². Przyczyn
łagodniejszego traktowania gromad należałoby upatrywać w ciężkiej sy-
tuacji ekonomicznej wsi i w obawie przed wpływem kuliwsczyzny na
miejscowych chłopów. O tym, że konfederaci czuwali nad niedopuszcze-
niem do jakichkolwiek rozruchów, świadczy wypowiedź Dzierżanow-
skiego, zawarta w manifeście skierowanym przeciw Lubomirskiemu
„[...] są skutki, iż utrzymujemy ten kraj, aby rozjuszeni Moskale nie zbun-
towali gór, jak całą Ukrainę wzruszyli”²³.

Oprócz uniwersałów o charakterze administracyjno-gospodarczym
wydawano manifesty o charakterze politycznym. 22 czerwca 1769 r.
marszałkowie zgrupowani w obozie pod Muszynką wydali manifest,
w którym piszą:

[...] osądziliśmy za rzecz potrzebną odnowić uzalenia narodu przeciw k-
ciu Repninowi, posłowi rosyjskiemu, jako też przeciwko samej Rosji i jej party-
zantom, o wszystkie gwałty i niesprawiedliwości popełnione w tym kraju przez
tegoż posła i wojsko, które pod jego władzą zostaje”²⁴.

Manifest ten był powtórzeniem oskarżeń rzuconych pod adresem Rosji
w akcie barskim.

Ośrodek konfederacji w Muszynie był pierwszą próbą wytworzenia
pewnej formy rządu w ruchu konfederackim. Przebywający pod Mu-
szynką marszałkowie mieli stanowić, według założeń Wessla kierującego
z Bielska ich pracami, koło generalne reprezentujące województwa i zie-

---

²⁰ Tamże, k. 91, Uniwersał Czernego wydany 4 czerwca 1769 r. w obozie pod Muszynką.

²¹ Tamże, k. 77—79, Uniwersał Czernego wydany dnia 15 maja 1769 r. w obozie pod Muszynką.

²² Tamże, k. 114, Uniwersał konfederacki wydany w obozie pod Muszynką dnia 9 sierpnia 1769 r.

²³ Tamże, k. 81, Manifest Dzierżanowskiego przeciwko Lubomirskiemu wydany w obozie pod Muszynką dnia 12 maja 1769 r.

²⁴ Rps BJ 6286, nr 200, „Manifest konfederacji pod Muszynką, przy granicy węgierskiej uczyniony” (z gazet utrechckich przetłumaczony).

mie²⁵. Próba ta zakończyła się niepowodzeniem, ponieważ marszałkowie przebywający w obozie pod Muszynką nie mieli mandatu na swoją działalność od całego narodu. Okres wzmożonej pracy tych marszałków, jak to wynika z wydawanych przez nich dokumentów, trwał od kwietnia do lipca 1769 r. Po tym czasie obserwujemy stopniowy zanik działalności tego ośrodka konfederackiego. Już 6 września 1769 r. Wessel tak napisał do elektorowej saskiej, Marii Antoniny: „Obóz w Muszynie, z którego pozostały tylko szczątki, był owocem moich wydatków i mojej pracy [...]”²⁶. W październiku 1769 r. utworzono najwyższą władzę konfederacji — Generalność, która do grudnia 1769 r. miała swoją siedzibę w Białej.

W latach 1769—1770 przez Sądęczyznę przechodziły liczne wojska konfederackie i rosyjskie. Silnym echem odbiły się zwłaszcza grabieże wojsk konfederackich, przechodzących przez południową Sądęczyznę pod dowództwem marszałków: Bierzyńskiego, Dzierżanowskiego i Wilkońskiego²⁷. Na wiosnę 1770 r. doszło do koncentracji sił konfederackich w Sądęczyźnie. W tym też czasie nastąpiło zapewne starcie z wojskami rosyjskimi pod Starym Sączem, o którym wspomina A. Hulewicz, autor pamiętnika. Pamiętnik ten, nie podający daty, ogranicza się jedynie do stwierdzenia: „Pod Sączem Starym krótką była potyczka przez godzin trzy, siedemnastu dostaliśmy”²⁸. W Sądęczyźnie przebywał też w 1770 r. marszałek łomżyński, Kazimierz Pułaski. Zatrzymał się na dłuższy czas w obozie pod Izbami, wydając instrukcje Leszczyńskiemu, określające kompetencje jego działania w województwie krakowskim²⁹.

Sądęczyzna stanowiła zaplecze gospodarcze dla konfederatów. W związku z tym dużo ucierpiały jej wsie i miasta. Sam tylko Stary Sącz, jak obliczył Wiktor Bazieliuch³⁰ na podstawie uniwersału Marcina Lubomirskiego, wydanego dnia 31 marca 1769 roku pod Dębowcem, miał wypłacić około 60 ludzi pieszych i uposażyć ich sumą ponad 5760 złp, które mieszkańcy winni byli złożyć do rąk wyznaczonych komisarzy, tudzież wypłacić im tytułem żołdu ponad 3100 złp.³¹ W aktach grodzkich sądeckich zachowały się liczne pokwitowania sum wypłaconych konfederatom, które mówią o wkładzie finansowym Sądęczyzny do konfederacji. Na omawianym terytorium nie doszło do jakichś większych bitew. Starcia, które tu-

²⁵ K. Pułaski, *op. cit.*, s. 17.

²⁶ List Wessla do elektorowej saskiej z Bielska 6 września 1769 r. [w:] K. Pułaski, *op. cit.*, s. 356.

²⁷ J. Sygański, *Arendy klasztoru starosądeckiego w XVI i XVII w.*, Lwów 1904, s. 115—116.

²⁸ *Krótki pamiętnik A. Hulewicza konfederata barskiego* [w:] K. Pułaski, *op. cit.*, Kraków 1906, S. III, s. 386.

²⁹ APKr., *Castr. Sand.*, t. 183, s. 1599—1600.

³⁰ W. Bazieliuch, *Historie starosądeckie*, Kraków 1965, s. 120.

³¹ Tamże.

taj stoczono, miały charakter potyczek. W Muszynie i Izbach zachowały się źródła materialne w postaci okopów konfederatów barskich. Znajdujące się w archiwach kościelnych źródła notują obok przemarszów wojsk konfederackich i rosyjskich³² śmierć konfederatów³³ oraz występowanie konfederatów w roli ojców chrzestnych miejscowej ludności³⁴. Przykrym następstwem konfederacji barskiej dla Sądeczyzny było przyłączenie jej południowej części do Królestwa Węgierskiego na rozkaz cesarzowej Marii Teresy w 1770 r. Po I rozbiórce Polski w 1772 r. Sądeczyzna, jak wiemy, została włączona do Galicji, którą zagarnęła Austria.

АНДРЕЙ ВАСЯК

ОТКЛИК БАРСКОЙ КОНФЕДЕРАЦИИ В ОКРУГЕ СОНЧА

21 VI 1768 г. объединилось с барской конфедерацией краковское воеводство. К этому союзу присоединились уезды Сонч и Чхов.

Большую роль в округе Сонча сыграл конфедерационный лагерь, основанный в деревне Мушинке. Здесь 17 IV 1769 г. состоялось избрание маршалов. Сгруппированные в этом лагере маршалы издавали циркулярные письма, призывая в них воеводства и округа платить подати и доставлять людей в лагерь, преодолевать расширяющийся шпионаж и бороться с бандами, выступающими под именем конфедератов. Кроме писем административно-экономического характера издавались тоже политические манифесты. Живая деятельность этого лагеря продолжалась с апреля по июнь 1769 г.

Округ Сонча в период конфедерации был территорией передвижения конфедератов и русских войск. Здесь также происходили бои конфедератов с русскими войсками вблизи Пивничной и Старого Сонча. Округ Сонча представлял собой базу снабжения для конфедератов, в связи с чем пострадали его деревни и города.

Досадным последствием конфедерации в округе Сонча было присоединение его южной части в 1770 г. к Венгрии. После первого раздела Польши в 1772 г. округ Сонча вошел в состав Галиции, которую захватила Австрия.

ANDRÉ WASIAK

LES ÉCHOS DE LA CONFÉDÉRATION „BARSKA” SUR LES TERRES DE SĄCZ

Le 21 juin 1768, le palatinat de Cracovie donne naissance à la confédération à laquelle accèdent bientôt les districts de Sącz et de Czchow.

D'une grande importance fut le camp des confédérés près du village de Muszynka. C'est ici qu'a eu lieu, le 17 avril 1769 l'élection des maréchaux. Groupés dans ce camp, ceux-ci rédigeaient des „universalis”, dans lesquels ils appelaient leur voïvodie et leurs terres à payer les impôts et à leur conquérir de nouveaux partisans. À l'aide de ces „universalis” ils combattaient aussi les espions et les bandes organisées sous

³² Archiwum kościoła farnego w Nowym Sączu, Acta Venerabilis Capituli Prae-latorum Ecclesiae Collegiatae Sandecen., s. 383.

³³ Archiwum parafialne wsi Chomranice, Liber mortuorum.

³⁴ Archiwum parafialne wsi Piszczowej, Liber natorum.

l'enseigne des „confédérés”. À part ces manifestes de nature administrative et économique, ils en rédigeaient aussi de caractère politique. La grande activité de ce camp se manifeste entre avril et juillet 1769. Pendant l'époque de la confédération, les terres de Sacz étaient fréquemment sillonnées par les nombreuses troupes militaires russes et celles des confédérés.

C'est aussi sur ce terrain qu'ont eu lieu les luttes entre ces deux groupes, surtout près de Piwniczna et de Stary Sacz. Ces terres servaient de point de base économique aux confédérés, c'est pourquoi nombreuses villes et villages en ont souffert. À la suite de ces faits, les terres de Sacz ont été annexées au Royaume de Hongrie. Après le premier démembrement en 1772, elles sont annexées à la Galicie, envahie peu de temps après par l'Autriche.